

ОСТРОВИК

Дмитро Андрійович

аспірант ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені
Григорія Сковороди»

dima_ostrovik@ukr.net

(м. Переяслав)

**ГАЗЕТА «КОМСОМОЛЬСКОЕ ЗНАМЯ» ЯК ДЖЕРЕЛО
РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АФГАНСЬКОЇ ТЕМАТИКИ У 1980–1991 рр.**

У статті здійснено аналіз матеріалів з «афганської» теми, що друкувалися на шпальтах органу ЦК ЛКСМ України – газети «Комсомольское знамя» впродовж 1980–1991 рр. Прослідковано тематичні напрямки матеріалів видання.

«Доперебудовчий» період «афганської» теми позначився підпорядкуванням політичному дискурсу тодішнього керівництва Радянського Союзу, ідеологізацією питань, пов'язаних із «перебуванням» радянських військ в Афганістані, відсутністю інформації щодо реальної афганської дійсності своїх співвітчизників – «воїнів-інтернаціоналістів», замовчуванням їхньої ролі в «афганських подіях», – насправді ж – участі у бойових діях. Лишались осторонь проблеми вчорашніх воїнів у мирному житті.

Ширше «афганська тема» представлена у подальших матеріалах видання, що пов'язано з її відкриттям у тодішніх умовах внутріполітичного розвитку держави. Тематичні сюжети стосувалися ролі «афганців» у суспільно-політичному житті, увінчання пам'яті загиблих бійців та безвісти зниклих, проблем «афганських» осередків і самих молодих ветеранів у реаліях радянської дійсності. Важливою складовою репрезентації теми було представлення кореспонденції громадян щодо сприйняття «афганської війни», радянських воїнів та рефлексій учасників бойових дій щодо пережитого в Афганістані.

***Ключові слова:** «афганська війна», воїни-«афганці», «Комсомольское знамя», ради воїнів запасу, клуби воїнів-інтернаціоналістів, соціум, адаптація.*

**THE NEWSPAPER "KOMSOMOLSKOE ZNAMYA" AS A SOURCE FOR THE
REPRESENTATION OF AFGHAN ISSUES IN 1980-1991)**

The article deals with the materials on the "Afghan" topic, which were printed on the front pages of the body of the Central Committee of LKSM of Ukraine - the newspaper "Komsomol Banner" during 1980-1991. Thematic directions of the materials of the publication, which represent the Afghan period of life of the soldiers, and their social conditions are presented in Ukraine during the specified period.

It was noted that the "pre-rebuilding" period of the "Afghan" theme was marked by the subordination of the political discourse of the then leadership of the Soviet Union, the ideologization of issues related to the "stay" of Soviet troops in Afghanistan, the lack of information about the real Afghan reality of its "nationality, their role in "Afghan events", in fact, their involvement in hostilities, by default. Removed aside the problems of yesterday's warriors in peaceful life.

More broadly, the "Afghan theme" is presented in further materials of the publication, which is related to its opening in the conditions of the political development of the country at that time. Topics covered the role of Afghans in social and political life, the commemoration of the dead and the missing persons, the problems of the "Afghan" centers and the youngest veterans in the realities of Soviet reality. An important component of presenting the topic was the presentation of citizens' correspondence regarding the perceptions of the "Afghan war", the Soviet soldiers and the reflections of the participants in the fighting in Afghanistan

Key words: *Ukraine, Afghan warriors, Komsomol banner, reserve warrior councils, internationalist warrior clubs, socium, adaptation.*

ГАЗЕТА «КОМСОМОЛЬСЬКОЕ ЗНАМЯ» КАК ИСТОЧНИК РЕПРЕЗЕНТАЦИИ АФГАНСКОЙ ТЕМАТИКИ В 1980-1991 гг.

В статье осуществлен анализ материалов с «афганской» темы, которые печатались на страницах органа ЦК ЛКСМ Украины - газеты «Комсомольское знамя» в течение 1980-1991 гг. Прослежены тематические направления материалов издания.

«Доперестроечный» период «афганской» темы сказался подчинением политическому дискурсу тогдашнего руководства Советского Союза, идеологизацией вопросов связанных с «пребыванием» советских войск в Афганистане, отсутствием информации о реальной афганской действительности своих соотечественников - «воинов- интернационалистов», умолчанию их роли в «афганских событиях», - на самом деле - участия в боевых действиях. Оставались в стороне проблемы вчерашних воинов в мирной жизни.

Шире «афганская тема» представлена в последующих материалах издания, что связано с ее открытием в тогдашних условиях внутривнутриполитического развития государства. Тематические сюжеты касались роли «афганцев» в общественно-политической жизни, увенчание памяти погибших бойцов и без вести пропавших, проблем «афганских» организаций и самих молодых ветеранов в реалиях советской действительности. Важной составляющей репрезентации темы было представление корреспонденции граждан относительно восприятия «афганской войны», советских воинов и рефлексий участников боевых действий по пережитого в Афганистане.

Ключевые слова: *«афганская война», воины «афганцы», «Комсомольское знамя», ради воинов запаса, клубы воинов-интернационалистов, социум, адаптация.*

«Афганська війна» 1979–1989 рр. постала однією із заідеологізованих подій у внутріполітичному житті радянської спільноти. Натомість, реалії та

наслідки війни відчули на собі її учасники – воїни- «афганці». Заявлену тему статті вбачаємо актуальною у розрізі питань пов'язаних із оглядом офіційного дискурсу (на прикладі друкованого органу ЦК ЛКСМ України) щодо «афганської війни» 1979–1989 рр., ролі радянських військових у ній, проблем реабілітації «афганців» та умов соціальної адаптації після повернення з Афганістану.

Мета статті: на основі вивчення публікацій газети «Комсомольское знамя» диференціювати хронологічно та за тематичною спрямованістю аспекти, котрі висвітлювались щодо воїнів-«афганців» впродовж 1980-1991 рр.

Питання щодо офіційного радянського дискурсу та війни в Афганістані привертало увагу як вітчизняних так і зарубіжних дослідників. Так, український історик О. Ковальков аналізував радянський пропагандистський супровід початку афганської кампанії СРСР, а також аналізував «реакцію» радянського суспільства щодо вводу військ в Афганістан [1; 2]. Обставини, що породжували замовчування в радянському соціумі афганських реалій військових Обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані (далі -ОКРВ) та рефлексії учасників бойових дій щодо цього підіймались в монографії С. Червонописького [3], статті Д. Островика [4]. Російська дослідниця Н. Авдоніна, на матеріалах видань «Правда», «Огонек», «Правда Севера» аналізувала зміну наративу щодо учасників війни в Афганістані у засобах масової інформації [5].

З вводом Обмеженого контингенту радянських військ (далі – ОКРВ) в Афганістан радянське керівництво сформувало пропагандистське забезпечення «акції», яке, як зазначають дослідники, стало «програмою для ЗМІ» та на роки вперед визначало встановлену радянським керівництвом «лінію поведінки» керівництва СРСР та Афганістану [1, с. 124; 5, с. 192] Генерал О. Ляховський подавав Додаток до протоколу засідання Політбюро ЦК КПРС «Про пропагандистське забезпечення нашої акції стосовно Афганістану», що містив перелік вказівок-роз'яснень для преси, радіо, телебачення у яких зазначалось про скерованість радянських військ в Афганістан лише з метою «надання

народу й уряду Афганістану допомоги й сприяння в боротьбі проти зовнішньої агресії» [6, с. 141-142]. В цьому ж контексті у якості аргументів на користь такого рішення називались «акти зовнішньої агресії», «втручання ззовні в афганські справи», поява «загрози для завоювань квітневої революції, суверенітету та незалежності нового Афганістану» тощо [6, с. 141-142].

Український дослідник О. Ковальков, аналізуючи тогочасні радянські офіційні періодичні видання, відзначав у них подачу дозованої інформації щодо «успіхів народної влади» в Афганістані, підступності «сил внутрішньої реакції» в країні, «сил імперіалізму» та боротьбу з ними урядових військ Демократичної республіки Афганістан (далі – ДРА), «загонів міліції», «народної самооборони» та ігнорування офіційною пресою перебування радянських військ в Афганістані. Вказуючи на окремі замітки із «Правди» та «Красной звезды» у «доперебудовний» період, в яких радянські війська «успішно захищали мирне населення, комунікації від «контрреволюційних банд», дослідник констатував, що «афганська війна для пересічного громадянина лишалась невідомою, ззовні спокійною, а головне – фактично безкровною. У сукупності все це породжувало явище нерозуміння основною масою населення війни, що трактувалася як «інтернаціональний обов'язок» [1, с. 127]. Схожа думка прослідковується у дослідниці Н. Авдоніної, яка вказувала, що чітко спланована радянська інформаційна політика, будучи у підпорядкуванні офіційного «політичного дискурсу», обстоювала інтернаціональну допомогу ДРА. Основними ж «героями війни» виступали народна армія ДРА, міліція, різного роду афганські організації та народ, а самі афганські події подавались «громадянською війною», у якій радянські війська виконували «роль резерву» [5, с. 194-195].

Вже з перших номерів «Комсомольського знамя» (далі – КЗ) у 1980 р. афганські події подавались під «партійним кутом зору»: матеріальна, «моральна» та військова допомога надана зі сторони Радянського Союзу Афганістану «повністю відповідає волі афганського народу та скерована на відбиття зовнішньої загрози, що нависла над Афганістаном» [7, с. 3]. Тодішні події в Афганістані – складне питання геополітичного розвитку в умовах «холодної війни». Водночас, радянські інформгентства на шпальтах КЗ

наголошували на волі афганського народу як у визначенні внутріполітичного розвитку країни, так і у виборі зовнішньополітичного вектору розвитку [8, с. 3]. Дані «постулати» знайшли своє відображення і в інтерв'ю генсека ЦК КПРС Л. Брежнєва, котре, було вміщене на шпальтах радянських періодичних видань. У ньому прослідковується та ж «лінія» щодо офіційної версії афганських подій та ролі «воєнних контингентів» СРСР у них: «збройна інтервенція» та «змова зовнішніх сил реакції» виступали чи не головними чинниками можливої втрати Афганістаном незалежності» та «перетворення його в «імперіалістичний воєнний плацдарм на південних рубежах» СРСР [9, с. 1-2]. Очільник Афганістану Б. Кармаль – ставленик Кремля – заявляв те ж саме за суттю, як і очільник ЦК КПРС Л. Брежнєв [10, с. 3].

Очевидно, що офіційна преса у висвітленні досліджуваних подій відображала, перш за все, партійну ідеологію, а подані у матеріалах кліше та штампи формували масову свідомість радянського соціуму, приховуючи дійсний стан речей. Зокрема, згадана дослідниця Н. Авдоніна, аналізуючи матеріали із центральних – газети Правда», «Комсомольская правда», «Огонек» та регіональних видань – «Правда Севера», що виходили протягом 1979–1985 рр., прослідковувала «символічний підтекст боротьби добра зі злом», у якому роль «світового жандарму» відводилась США, а «головним оплотом миру» виступав СРСР [5, с. 194].

Однак за «подіями в ДРА» приховувалась афганська дійсність ОКРВ.

Із вивчених нами матеріалів КЗ щодо досліджуваного питання за 1980–1985 рр. лише п'ять публікацій присвячено радянським військовим в Афганістані: дві – репортажі щодо виводу окремих частин ОКРВ із Афганістану у червні 1980 р.; одна – про афганця»-українця – сержанта-зв'язківця, екіпажу якого доводилось «працювати під вогнем «душманів»; одна – про військову службу радянських бійців в Афганістані; остання – про «афганця» з Полтавщини, в якій розповідалось про «солдатські дороги» бійця «автобату» в Афганістані та вручення урядової нагороди «За бойові заслуги», вже у мирному житті [11, с. 3; 12, с. 3; 13, с. 3; 14, с. 2; 15, с. 3].

Однак риторика вказаних статей лишалась вкрай заідеологізованою, адже містила інформацію про численні подяки афганських офіцерів Радянському Союзу за надану допомогу «афганському народу у захисті незалежності, національного суверенітету, територіальної цілісності країни...», про розуміння радянським воїном своєї «благородної місії» в Афганістані, про виконання «учбово-бойових завдань» і нагородження (при цьому, бойовими нагородами – Орденом Червоної Зірки (!), про «вечори бойової співдружності» радянських та афганських воїнів, спільне оформлення «стін-газет» та «вітрин» [11, с. 3; 12, с. 3; 13 с. 3; 14, с. 2;]. Лише в одній статті, від 25 жовтня 1985 р. ми читаємо про підготовку радянських екіпажів-автомобілістів до рейсу, про напад на колону та відбиття атаки військових ОКРВ [15, с. 3]. Іншої інформації щодо реальної участі радянських військових у війні, масштабів бойових дій, афганської дійсності у матеріалах видання не було.

Згадані питання в «афганських» матеріалах КЗ почали виходити у рубриках «Герої наших днів», «Ми – інтернаціоналісти», «Від першої особи» з початком 1986 р.

Так, в одному із матеріалів власкор КЗ В. Ришков порушував питання післявоєнної адаптації воїна-«афганця», що зазнав інвалідності на війні. З одного боку, поява у матеріалах рядків про повернення з Афганістану («...Потім були довгі госпітальні дні, огляди спеціалістів та, звичайні у таких випадках, слова: *тяжке поранення хребта, нижня частина тіла паралізована, ймовірна пожиттєва інвалідність, але не виключено і одужання...*») [16, с. 2] – важливий момент в інформуванні радянського соціуму про участь співвітчизників у війні. З іншого, вище підкреслене, – це ціна, яку «платили» радянські військові в Афганістані за ідеологічне «утвердження правди і справедливості». Адже відповіддю на рефлексію бійця щодо отриманого каліцтва (розчарування) подавались наступні слова: «...Адже йшли не просто рятувати дівчину, що потрапила в біду, знешкоджувати банду вбивць, йшли утверджувати правду, справедливість, людяність. Знищуючи агресора, знищуєш саму війну – ось правда, заради якої варто жертвувати навіть життям» [16, с. 2].

Серед «афганських» матеріалів цього періоду зустрічається інформація щодо реалій військової служби на прикладі конкретних умов бойової обстановки. Зокрема, помічник начальника політвідділу з комсомольської роботи Харківського танкового командного училища О. Муратов, якому в Афганістані солдат врятував життя, розповідав: «...Інший раз запитують: чому там, в ДРА, хлопці швидко дорослішають, стають справжніми чоловіками, солдатами у повному сенсі цього слова? ... Та тому, що сприяє цьому становленню не лише тяжкі умови служби, коли повсюди свистять кулі, коли поруч бачиш смерть, але і загострене відчуття військового товариства... Одного разу нас на «привалі» обстріляли «духи». А били вони так, що й голови не можна було підійняти, дивись, зачетить...» [17, с. 2]. Спостерігаємо тенденцію щодо ролі «афганської служби» в житті радянських юнаків – воїнів-«афганців».

В іншій статті офіцер-«афганець», майор В. Радчіков зазначав: «...Ми, десантники, в Афганістані на тисячі метрів підіймались в горах. Такими стежками, що жодна техніка не здолає. Спробуй, наприклад, гирю, хоча б пудову на плече покласти і побігти. Чи на багато вистачить? А там у кожного вантажу кілограмів по сорок – боєприпаси, дими, ракети, вода, «сухпайок» – і викарабкуватися доводиться по прямовисним скелям. Відставати не можна. І перекласти на плечі нікому. Кожному, і без того, достатньо» [18, с. 2]. Схожу інформацію зустрічаємо в іншій публікації: «В горах ходити нелегко. Тяжко підійматись на вершину, коли не вистачає кисню, а серце пришвидшено б'ється в грудях... Але особливо тяжко спускатись з гір, якщо за плечима немалий вантаж. Йому не раз доводилось спускатись і з висоти трьох тисяч метрів... Тоді це здавалось цілком природньо – звичайна робота десантника у горах. Звичайною справою були й бої...» (з матеріалів про службу в Афганістані чернігівця Є. Жабінського) [19, с. 2]. Однак дана стаття насичена й офіційною пропагандою та ідеологією: «...Звання воїна-інтернаціоналіста він та його товариші носили із честю. Вони добре знали, для чого знаходяться в цій країні – допомогти братам по класу захистити справу квітневої революції», а Радянський Союз, при цьому, «безкорисно та

щедро ділився із народом братнього Афганістану» [19, с. 2]. Тобто, незважаючи на появу в «афганських» матеріалах інформації щодо тяжкої служби радянських військових в Афганістані, хай і на прикладі поодиноких випадків, яких ми не зустрічали на шпальтах видання до 1986 р., невід'ємною залишалась офіційна пропаганда СРСР.

Окрім цього, публікації КЗ супроводжувались як увіковіченням пам'яті загиблих «афганців» – вихідців з України. У матеріалах читаємо про подвиг В. Арсьонова – дев'ятнадцятирічного юнака, батьку якого були вручені бойові нагороди «Орден Леніна» та «Золота Зірка» Героя Радянського Союзу (посмертно) (загинув 28 лютого 1986 р., «закривши собою тіло командира»); зустрічаємо статтю про загибель уродженця Волині Б. Оленюка, у якій подається лист-відповідь з військової частини щодо обставин загибелі дев'ятнадцятирічного сина [20, с. 2; 21, с. 1]. Крім того, редакція висвітлювала питання перейменування вулиці на честь загиблих «афганців» – уродженця м. Хуст І. Данчі та уродженця Житомирщини М. Журавського, встановлення пам'ятника на шкільному подвір'ї загиблому офіцеру, поету О. Стовбі [22, с. 1; 23, с. 1; 24, с. 1].

Разом із цим, вказівки Секретаріату ЦК ЛКСМ України щодо популяризації афганського досвіду комсомольців, залучення їх до «суспільної роботи», дані на засіданні 11 серпня 1987 р. [25, с. 1] не лишались без уваги комсомольських комітетів та видання КЗ. Зокрема, окремі статті містили матеріали про «стратегії перебудови комсомольських рядів» та залучення демобілізованих «воїнів-інтернаціоналістів» у якості прикладу «дати рішучий бій демагогам- кар'єристам з комсомольськими значками», що «дискредитують комсомол»; представлення воїна-«афганця» В. Андрєєва із Сумщини, нагородженого двома орденами «Червоної Зірки» та медаллю «За відвагу» делегатом XX з'їзду ВЛКСМ; «висунення» «афганця» у президенти інститутського клубу «Призовник», діяльність якого мала б скеровуватись на згадане у вказівках керівництва комсомолу України «військово-патріотичне виховання молоді», підготовку юнаків до військової служби; «висунення» «афганця» М. Дьяченка – студента другокурсника в Херсонську міську раду

народних депутатів; вітання з тридцятиріччям та біографію, в тому числі «афганську», – старшого лейтенанта С. Червонописького, кавалера двох орденів «Червоної Зірки», який, зазнавши інвалідності, у мирному житті став активним комсомольським функціонером – секретарем Черкаського міськкому ЛКСМ України; післявоєнну «категоричність» «афганців» як наслідок афганських випробувань та бажання кращого життя наступним поколінням; ініціативу створення клубу воїнів-інтернаціоналістів [26, с. 4; 27, с. 1; 28, с. 2; 29, с. 2; 30, с. 2; 31, с. 2; 32, с. 2].

Подальший огляд публікацій КЗ засвідчив увагу видання до «афганських» питань (у статтях частіше з'являються саме такі слова щодо учасників «афганської війни», на відміну від попередніх років, коли вказувалось «воїни-інтернаціоналісти»). Об'єктом статей виступають «афганські» осередки, їхня діяльність та проблеми, співпраця з комсомолом на місцях, увіковічення пам'яті бійців тощо.

Так, певним досягненням стала можливість популяризації діяльності «афганських» осередків. Прикладом слугувала ініціатива формування обласного осередку «афганців» у Криму, яка «зародилась» у ході проведення обласного зльоту воїнів-афганців та створення республіканської Ради воїнів запасу, призначення «ініціативної групи» з числа «афганців», вказівка щодо започаткування «Літопису подвигів героїв-інтернаціоналістів», розширення випуску платівок із солдатськими піснями, збірників їхніх текстів; доручення «афганцям» шефства над «тяжкими підлітками», протиставлення «військово-патріотичних» об'єднань неформальним рухам, фінансування діяльності гуртків у профтехучилищах, очолених колишніми воїнами; діяльність з увіковічення пам'яті загиблих побратимів-земляків, що проявлялося в оформленні куточків пам'яті у школах, ініціативі створення «колективного пам'ятника» та окремим бійцям, найменуванні на честь «помертних героїв» вулиць і піонерських дружин (приклад – районна рада воїнів-інтернаціоналістів на Одещині та діяльність у цьому напрямку в Криму) [33, с. 2; 34, с. 2].

Сегмент публікацій видання щодо увіковічення пам'яті загиблих воїнів також присутній. Зустрічаємо короткі інформування про заснування Кубку з

футболу пам'яті земляка Є. Логозінського з Донеччини, найменування потягу на одній із ліній Харківського метрополітену на честь Героя Радянського Союзу О. Корявіна, з ініціативи колективу-«афганців», найменування міжміського автобусу «Костянтин Прокопчук», названого на честь воїна з Рівненщини [35, с. 3; 36, с. 1; 37, с. 2]. Побачив світ більш розлогий матеріал-розповідь, нарис у листах і примітках про згаданого «афганця» з Волині Б. Оленюка з уривками з «афганських» листів воїна до батьків, брата, його «похоронка» [38, с. 1-2].

Вихід матеріалів видання за 1989 р. відбувався вже після виведення радянських військ з Афганістану (15 лютого 1989 р.). Прослідковуємо такі напрямки «афганської» тематики: репортажі, присвячені виведенню військ, увінчання пам'яті загиблих і тих бійців, що «пропали без вісти», проблеми воїнів у мирному житті на фоні рефлексії щодо пережитого «за річкою» (в Афганістані – Авт.).

Репортажі з виводу військ коротко актуалізували ретроспективу війни і долі тих, кого вона стосувалась (цинкові труни, «чорні тюльпани», могили «афганців», матері та овдовілі дружини); останні обстріли радянських колон та останні загиблі на війні, перспектива військ у СРСР [39, с. 1; 40, с. 1-2; 41, с. 1; 42, с. 3].

Більш розлогим був матеріал з листами-роздумами в редакцію громадян про становище «афганців» у радянському соціумі, щодо неоднозначності оцінок «афганської війни» та співвітчизників, котрі брали у ній участь. Зокрема, в листах вказувалося: *«...Ми завжди схилили голови перед мужністю, стійкістю, братством воїнів-інтернаціоналістів. Так, вони бачили смерть не лише ворогів, а й друзів, навіть більше, ніж друзів – братів, з якими ділили все порівну. Але вони ніколи не були вбивцями. Вони виконували наказ Батьківщини...»*; *«...Адже ці вісімнадцятирічні-дев'ятнадцятирічні хлопці там, далеко від Батьківщини віддають саме дороге, що в них є, – своє життя. Виконуючи солдатський обов'язок... Дев'ять років війни, тисячі молодих життів... Час покаже, чи потрібна нам була ця війна, але ніхто не в праві дорікати цим хлопцям, що в них «руки по лікті у чужій крові!»*; *«...І як боляче*

за матерів загиблих воїнів, коли вони зіштовхуються з бюрократичними перепонами, та ще й на додачу зі словами «ми вашого сина туди не посилаємо»... Це з нашої мовчазної згоди творяться несправедливості щодо воїнів-«афганців». Скільки їх полягло – молодих і здорових, скільки повернулось інвалідами, скільки із душевними ранами! Загиблих не повернеш, – вшануймо їх пам'яттю, а живим, якщо не можемо допомогти оживити колишні рани, давайте не наносити нові!...»; «...Я вклоняюсь перед вами, хлопці, перед вашою стійкістю, мужністю, відвагою, перед світлою пам'яттю всіх хлопців, які не повернулись із Афгану. Нам потрібні ваші міцні руки, нам потрібні ваші хоробрі серця, ваша чесність, нам потрібна ваша допомога, адже нам, молоді, вирішувати багато важливих проблем» [43, с. 4-5].

Окрім цього, авторами підіймалися питання необхідності «писати історію війни» зі свідчень її учасників задля розкриття правдивості подій та уникнення «породження домислів» через тривале втаємничення, встановлення дня пам'яті за загиблими та пошани тих, хто повернувся з Афганістану, – 15 лютого, підтримки ініціативи створення списків загиблих «афганців» та публікації їх у міських, районних, обласних виданнях [44, с. 5]. Таким чином, ідеологічно видання висвітлювало думку представників радянської спільноти щодо молодих «ветеранів Афганістану» в руслі відданості їх військовій присязі, Батьківщині та побратимству, необхідності підтримки їх у мирному житті.

Разом із цим, у публікаціях має місце усвідомлення нерозуміння радянським суспільством «афганського» минулого своїх співвітчизників та глибини їх психологічної травмованості. Такі матеріали поодинокі, але, все ж є. Зокрема, дану думку «демонструє» репортаж з Київського військового госпіталю за участю офіцера-медика. «Мені здається, – зазначав офіцер, – є речі, котрі ані вам, ані мені зрозуміти не можна. Цього пояснити нам вони («афганці» – Авт.) не зможуть. Можна, знаєте, з'ясувати де болить і чому, але спробуйте дізнатись, як болить. Щоб прийняти, як своє. Можливо, вони тому і тримаються разом, не пускаючи нікого у свій маленький світ. Вісім років працюю з ними, а до цих пір зрозуміти не можу, що в них там?» [45, с. 4]. Реалії війни лише починали відкривались обивателю: «...Міни? Це самі

страшні спогади. Завжди здається, що вони там на кожному кроці, ось як цвяхи у цій підлозі: їх не видно, але вони є. А ще спека, голе каміння і гори. Ну все, не питайте більше про Афган», – говорив «афганець», якого вкотре необхідно було оперувати [45, с. 4].

Читаємо матеріал щодо переосмислення війни її учасником. Пережите лягало в основу «афганських» рядків воїна Т. Бобровського: *«Вот и все, - и друга нет, / в цинк запаян и отправлен, / и теперь, уже вослед, / будет к ордену представлен, / Но такой вот оборот - / слаб по части утешений - / как учебные мишени, / нас находит пулемет. / Вот и все. И друга нет. Оказалось невозможным / быть в неполных двадцать лет / беспредельно осторожным. / Угадать свинца полет / и, судьбу опережая, / миновать ворота рая / и вписаться в поворот. / Вот и все. И друга нет - / Дико, странно, бестолково / налагается запрет / на вчера еще живого. / Даже мать не разглядит / сквозь промерзшее оконце: / что ж от сына остается, / если пишется «убит». / **Вот и все. И друга нет – эти чертовы потери / долгожданностью побед / не восполнить, не измерить. / Смерть оправдывать нельзя / даже «героизмом в массах», - мы ж не пушечное мясо, / мы ведь чьи-то сыновья. / Среди мирной суеты / мы осели безвозвратно / только тянет нас обратно / груз возникшей пустоты...»** [46, с. 5]. Публікації щодо рефлексій воїнів-«афганців» вважаємо важливим моментом у репрезентації виданням «афганської теми».*

Також, сегмент публікацій стосувався держпідтримки «афганців». Про потребу воїнів, котрі отримали інвалідність, говорив очільник Української ради профспілок В. Сологуб. Вказуючи на виділення радою профспілок двох мільйонів карбованців для допомоги «воїнам-інтернаціоналістам» зазначав про цільові призначення коштів. Зокрема, вказувалося на придбання обладнання для військово-патріотичних клубів, створення додаткового фонду заробітних плат «методистам патріотичної роботи» в будинках культури, виділення коштів на оздоровлення дітям «афганців», ремонт шпиталів, будинків-інтернатів (де проживали колишні солдати), купівлю тренажерів, спортінвентарю, окремої виплати на лікування самих «афганців» та сім'ям загиблих [47, с. 4]. Також,

потребувала вирішення проблема із забезпеченням воїнів «полегшеними» протезами та інвалідними візками, що ускладнювалось, якщо не унеможлиблювалось, тодішнім станом «запущеної» галузі даного виробництва [47, с. 4]. Варто зазначити, що такої спрямованості публікації не мали масового характеру, як, скажімо, коли видання порушувало необхідну «партії і комсомолу» проблему виховання молоді, використовуючи при цьому воїнів-«афганців».

Найбільший сегмент «афганської» тематики даного періоду стосувався увінчання пам'яті загиблих воїнів та тих, хто перебував у списках зниклих безвісти. За ініціативи КЗ та обласних «молодіжок» на сторінках видання було вирішено подавати такі списки «з областей», задля упорядкування згодом Книги пам'яті [48, с. 1]. Так, у подальшому було опубліковано списки воїнів-«афганців» – вихідців з Криму, Черкащини, Сумщини, Київщини та киян, Луганщини, Чернігівщини, Дніпропетровщини, Закарпаття, Львівщини, Харківщини, Одещини, Запоріжчини, Рівненщини, Тернопільщини, Миколаївщини, Хмельниччини, Волині, Івано-Франківщини, Херсонщини [49, с. 4; 50, с. 4; 51, с. 4; 52, с. 4; 53, с. 4; 54, с. 4; 55, с. 4; 56, с. 4; 57, с. 4; 58, с. 5; 59, с. 4; 60, с. 5; 61, с. 4; 62, с. 5; 63, с. 4; 64, с. 5; 65, с. 4; 66, с. 4; 67, с. 4; 68, с. 4].

У контексті рубрики «Пишемо книгу пам'яті» подавались короткі статті, замітки з наголосом на важливості даної роботи. Прослідковуються нарікання дописувачів на «тривале одурманення безпам'ятністю», приховування дійсності та абстрагування до «інтернаціонального обов'язку» та «інтернаціональної допомоги», «таємні похорони» і заборони вказування місця гибелі солдат і офіцерів, засекречені списки обліку загиблих та зниклих безвісти (як наслідок, мали випадки помилки у вказуванні даних бійців або ж відсутності імені бійця, котрого поховали батьки), відсутність у списках жіночих імен (службовців Радянської Армії) тощо [69, с. 4; 70, с. 4; 71, с. 5; 72, с. 4; 73, с. 5; 74, с. 4]. Порушувалось питання «афганців» Чернігова щодо відмови міської влади у встановленні на одному з училищ міста меморіальної дошки на честь п'яти загиблих випускників закладу через те, що «вони не

являлись державними діячами», вказувалась проблема із потребою масового протезування бійців і якістю вітчизняного протезування та інвалідних візків для «афганців» Запорізької області та вирішення направлення ветеранів у Чехословаччину (по три особи за один раз) [75, с. 4; 76, с. 5]. Торкались автори питань повернення «афганців» («без рук, без ніг, з контузіями, проникаючими та наскрізними пораненнями, малярією, тифом») у радянську дійсність, суїцидів молодих ветеранів, «афганського синдрому» («...кожен буде жити власною совістю. Або керуючись інстинктом. У кого що») [77, с. 4].

Слід сказати й те, що пільги для «афганців» породжували протиріччя в радянському суспільстві по відношенню до молодих ветеранів. Зокрема, в листах, що надходили в редакцію КЗ, прослідковуємо як підтримку їх законодавчого закріплення і дотримання: *«...Не зрозумію, чим учасники афганської війни гірші від учасників Великої Вітчизняної? Що ми, сидячи у своїх будинках і квартирах, можемо знати про ті події? ... Так, «афганцям» не пощастило. Спочатку тому, що стали «афганцями». Потім тому, що вціліли. А тепер цих хлопців, котрі в двадцять років пережили те, що інші до пенсії не переживають, починають звинувачувати у всіх смертних гріхах. Навіть у підриві благополуччя радянського народу – «тикаючи» в сторону стариків, інвалідів, сиріт, живучих за межею бідності. Хіба «афганці» винні в тому, що ми живемо не так, як нам би хотілось?»*, так і протилежні думки: *«...Я за пільги сім'ям, батькам загиблих та інвалідам. Перед ними ми в боргу. Ніхто не зможе повернути їм синів, братів, батьків. А інваліди – в чому ці молоді, красиві хлопці завинили? А інші, здорові? Хай вони також були там. Але не всі із них бачили смерть. Проте – пільги. Потрібна квартира, автомобіль, «пайок» – будь ласка! ...Можливо, здорові, сильні хлопці відмовляться від своїх пільг? Нехай подумують про дітей, дітей-інвалідів...»* [74, с. 4]. Тобто молоді ветерани ставали свідками таких «суперечок» у ставленні соціуму до них самих, що поряд із горезвісною ситуацією з «реалізацією» пільг жодним чином не сприяло, наприклад, їхньому утвердженню в суспільстві, соціально-психологічній адаптації тощо.

Робота з увіковічення пам'яті тих, хто не повернувся з війни продовжувалась надалі. В 1990 р. було надруковано списки загиблих воїнів з Чернівецької області, Кіровоградщини, Полтавщини, Житомирщини, Донеччини, Вінниччини та, окремо, тих, хто вважався зниклими безвісти [78, с. 5; 79, с. 4; 80, с. 4; 81, с. 4; 82, с. 4; 83, с. 4; 84, с. 4; 85, с. 5; 86, с. 5]. Утім, підводячи підсумок рубрики щодо Книги пам'яті, видання вказувало, що опублікувало «не повну цифру», оскільки неврахованими лишались імена службовців Радянської Армії, осіб, які вдома вмирали від поранень, та зверталось із проханням інформувати про можливі неточності [87, с. 6].

Поряд зі списками воїнів, що не повернулись додому, знову підіймалося питання удостоєння «афганцями» пільг та полярності думок щодо цього в суспільстві. На дискусію відповідали учасники бойових дій в Афганістані: *«У 1980–81 рр. я проходив службу у складі Обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані. Умов тоді жодних не було. Гарячої їжі не бачили тижнями. Вічно в рейдах, операціях, на охороні доріг, у «секреті». Спали на техніці. Мились дуже рідко – з водою було погано. Через спеку і грязюку стриглись налісо. Перед «дембелем» вирішив відпустити волосся. Злякався, коли замість чорних кучерів появилась сивина. В 21 рік повністю посивів. Повернувся додому, здавалось, живим та неушкодженим. Не встиг прийти в себе – виявилось, там заробив виразку шлунку. Ліг на операцію... Нормально, без лікарняних, працювати не можу. Здоров'я вже не те, що до служби... Я повернувся і став боятись ночі, не міг спати. Тільки засну – відразу жахи...»* [88, с. 4]. Згадував ветеран і своїх побратимів, у яких виникли проблеми зі сном, психікою [88, с. 4]. Слова «афганця» можемо трактувати як відповідь на нарікання тих представників суспільства, що ставили під сумнів необхідність «наділення» пільгами «здорових» співвітчизників, що повернулись з Афганістану.

У рік завершення радянської епохи публікації були присвячені черговій річниці виводу радянських військ з Афганістану – 15 лютого 1991 р. Їх можемо вважати символічною даниною пам'яті ще радянської влади воїнам-«афганцям». Там вміщено репортаж зі слів учасника подій про перші дні

радянських воїнів в Афганістані, актуалізовано питання повернення звітти «чорних тюльпанів», зниклих безвісти воїнів, скалічених ветеранів, їхнього неспокійного мирного життя: *«...Ми пам'ятаємо вас, хлопці, кинуті в пекло. Будьте здорові і щасливі, якщо зможете, живі. Спійть спокійно, полеглі. Вам – наша пам'ять, наша скорбота, наша біль»* [89, с. 1].

Таким чином, «афганські матеріали» КЗ, що виходили впродовж 1980-1991 рр. можемо диференціювати хронологічно та за тематичною спрямованістю.

Інформація щодо «афганських подій» у матеріалах видання КЗ у доперебудовчий період постає вкрай заідеологізованою, обстоюючи компартійний дискурс радянського керівництва. Абстрагуючись до виконання радянськими військовими «інтернаціонального обов'язку» та допомоги «братньому афганському народу» редакція замовчувала афганську дійсність своїх співвітчизників – «воїнів-афганців» та їх роль у «афганських подіях».

Починаючи з 1986 р. «афганська тема», лишаючись ідеологічно «витриманою», стає персоніфікованою. На шпальти потрапляють статті та репортажі, авторами яких є учасники бойових дій, а теми, котрі підіймалися, стосувались афганського періоду життя молодих воїнів – умов військової служби, реалій війни. У матеріалах видання з'являється аспект щодо увінчання пам'яті загиблих воїнів та розвитку «афганських» секцій, клубів на локальних рівнях, їх ролі у вихованні підростаючого покоління.

Протягом 1989–1990 рр. «афганська» тематика стосувалась державної підтримки «афганців» та сімей загиблих воїнів, протиріч в суспільстві щодо «оцінок» війни та її учасників, проблем воїнів зі здоров'ям, рефлексій самих «афганців» щодо війни та умов соціальної адаптації у радянському соціумі. Послідовним моментом «афганської теми» КЗ була робота із формування списків загиблих воїнів- «афганців» та тих бійців, що вважались зниклими безвісти, як підготовка до формування Книги пам'яті. 1991 р. означився даниною пам'яті живим та загиблим воїнам.

Список використаних джерел та літератури

1. Ковальков О. Пропагандистське супроводження радянського вторгнення до Афганістану. *Наукові записки*. Вип. 19. Серія: Історичні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. С. 123-129.
2. Ковальков О. Радянське вторгнення до Афганістану і радянське суспільство. *Гуржіївські історичні читання*. 2017. Вип. 11. С. 149-155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2017_11_27.
3. Червонописький С. Політичні та соціальні наслідки для України спецоперації СРСР в Афганістані 1979-1989 років і роль УСВА в їх подоланні. Монографія. Київ: «Медінформ», 2008. 156 с.
4. Островик Д. Проблеми адаптації воїнів-«афганців» в умовах трансформаційних процесів у радянському соціумі 1980-х рр. *Наукові записки з української історії*: збірник наукових статей. Переяслав- Хмельницький, 2018. Вип. 44. С. 88-99.
5. Авдоница Н. Исполнившие интернациональный долг. Образ «афганца» в советских средствах массовой информации. *Свободная мысль*. 2015. № 5. С. 189-206.
6. Ляховский О. Трагедия и доблесть Афгана. Москва: ГПИ «Искона», 1995. 650 с.
7. К событиям в Афганистане. *Комсомольское знамя*. 1980. 6 января. С. 3.
8. Заявление ТАСС. *Комсомольское знамя*. 1980. 8 января. С. 3.
9. Ответы Л.И. Брежнева на вопросы корреспондента газеты «Правда». *Комсомольское знамя*. 1980. 13 января. С. 1-2.
10. Пресс-конференция Бабрака Кармаля. *Комсомольское знамя*. 1980. 12 января. С. 3.
11. Спасибо Вам, Советские воины! *Комсомольское знамя*. 1980. 24 июня. С. 3.
12. На защиту революции. *Комсомольское знамя*. 1980. 29 июня. С. 3.
13. Звезда над домом. *Комсомольское знамя*. 1984. 9. мая. С. 3.
14. Сотни спасенных жизней... *Комсомольское знамя*. 1984. 6 июня. С. 2.
15. Эхо афганских гор. *Комсомольское знамя*. 1985. 25 декабря. С. 3.
16. Ты с нами, Серега. *Комсомольское знамя*. 1986. 8 августа. С. 2.
17. Друга прикроет друг. *Комсомольское знамя*. 1986. 9 сентября. С. 2.
18. Этот долг священный. *Комсомольское знамя*. 1986. 16 декабря. С. 2.
19. Там, где труднее. *Комсомольское знамя*. 1986. 23 сентября. С. 2.
20. Выбор. *Комсомольское знамя*. 1987. 7 января. С. 2.
21. Подвиг Бориса. *Комсомольское знамя*. 1987. 15 ноября. С. 1.
22. Его улица. *Комсомольское знамя*. 1987. 27 ноября. С. 1.
23. Именем воина-интернационалиста. *Комсомольское знамя*. 1987. 14 октября. С. 1.
24. Памятник воину-интернационалисту. *Комсомольское знамя*. 1987. 4 ноября. С. 1.
25. Воинам-интернационалистам, семьям погибших – комсомольскую заботу. *Комсомольское знамя*. 1987. 21 августа. С. 1.
26. Парень из нашего города. *Комсомольское знамя*. 1987. 19 апреля. С. 4.
27. Солдаты. *Комсомольское знамя*. 1987. 12 апреля. С. 1.
28. Солдат не уходит в запас. *Комсомольское знамя*. 1987. 28 января. С. 2.

29. Энергия души. *Комсомольское знамя*. 1987. 4 августа. С. 2.
30. Бой продолжается. *Комсомольское знамя*. 1987. 5 июля. С. 2.
31. Древо жизни. *Комсомольское знамя*. 1987. 31 июля. С. 2.
32. Так держать, старшина. *Комсомольское знамя*. 1987. 14 августа. С. 2.
33. Совет, в который верят. *Комсомольское знамя*. 1988. 16 января. С. 2.
34. Нет дружбы крепче боевой. *Комсомольское знамя*. 1988. 3 февраля. С. 2.
35. Приз воина-интернационалиста. *Комсомольское знамя*. 1988. 23 января. С. 3.
36. Имени героя-интернационалиста. *Комсомольское знамя*. 1988. 19 марта. С. 1.
37. Имени героя. *Комсомольское знамя*. 1988. 15 июня. С. 2.
38. «Здравствуйте, Матуся...». *Комсомольское знамя*. 1988. 1 апреля. С. 1-2.
39. Возвращение // *Комсомольское знамя*. 1989. 10 февраля. С. 1.
40. Мы уходим с Востока. *Комсомольское знамя*. 1989. 14 февраля. С. 1-2.
41. С возвращением. *Комсомольское знамя*. 1989. 15 февраля. С. 1.
42. Адресат выбыл. *Комсомольское знамя*. 1989. 15 февраля. С. 3.
43. Прислушайтесь к сердцу. *Комсомольское знамя*. 1989. 15 февраля. С. 4-5.
44. Пока не остыла память. *Комсомольское знамя*. 1989. 21 мая. С. 5.
45. Им еще предстоит. *Комсомольское знамя*. 1989. 27 июня. С. 4.
46. Песни Тимура. *Комсомольское знамя*. 1989. 31 марта. С. 5.
47. Служил солдат в Афганистане. *Комсомольское знамя*. 1989. 31 марта. С. 4.
48. Пишем книгу памяти. *Комсомольское знамя*. 1989. 18 июня. С. 1.
49. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 18 июня. С. 4.
50. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 2 июля. С. 4.
51. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 16 июля. С. 4.
52. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 23 июля. С. 4.
53. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 6 августа. С. 4.
54. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 13 августа. С. 4.
55. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 22 августа. С. 4.
56. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 3 сентября. С. 4.
57. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 10 сентября. С. 4.
58. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 17 сентября. С. 5.
59. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 24 сентября. С. 4.
60. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 15 октября. С. 5.
61. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 22 октября. С. 4.
62. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 29 октября. С. 5.
63. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 12 ноября. С. 4.
64. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 19 ноября. С. 5.
65. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 26 ноября. С. 4.
66. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 3 декабря. С. 4.
67. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 10 декабря. С. 4.
68. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1989. 17 декабря. С. 4.
69. По долгу сердца. *Комсомольское знамя*. 1989. 2 июля. С. 4.
70. Их судьба – наша память. *Комсомольское знамя*. 16 июля. С. 4.
71. Совершенно секретно? *Комсомольское знамя*. 17 сентября. С. 5.
72. Мы требуем правды. *Комсомольское знамя*. 29 октября. С. 4.

73. Они могли бы жить. *Комсомольское знамя*. 19 ноября. С. 5.
74. Не виноваты. *Комсомольское знамя*. 10 декабря. С. 4.
75. Без права на равнодушие. *Комсомольское знамя*. 1989. 6 августа. С. 4.
76. Время отдавать долги. *Комсомольское знамя*. 15 октября. С. 5.
77. Тень «черных тюльпанов». *Комсомольское знамя*. 1989. 12 ноября. С. 4.
78. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1990. 14 января. С. 5.
79. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1990. 11 февраля. С. 4.
80. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1990. 25 марта. С. 4.
81. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1990. 8 апреля. С. 4.
82. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1990. 29 апреля. С. 4.
83. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1990. 6 мая. С. 4.
84. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1990. 13 мая. С. 4.
85. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1990. 27 мая. С. 5.
86. Вспомним всех поименно. *Комсомольское знамя*. 1990. 17 июня. С. 5.
87. Цена афганской войны. *Комсомольское знамя*. 1990. 13 июля. С. 6.
88. Поймите их, люди. *Комсомольское знамя*. 1990. 11 февраля. С. 4.
89. Минута молчания. *Комсомольское знамя*. 1991. 15 февраля. С. 1.

References

1. Kovalkov, O. (2014). *Propahandystske suprovodzhennia radianskoho vtorhnennia do Afhanistanu* [Advocacy of the Soviet invasion of Afghanistan]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka* [Scientific notes of Kirovohrad Volodymyr Vinnychenko State Pedagogical University]. Serii: Istorychni nauky. 19. 123-129. [in Ukrainian].
2. Kovalkov, O. (2017.) *Radianske vtorhnennia do Afhanistanu i radianske suspilstvo* [Soviet invasion of Afghanistan and Soviet society]. *Hurzhiivski istorychni chytannia* [Gurzhiyev historical readings]. 11. 149-155. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2017_11_27. [in Ukrainian].
3. Chervonopyskyi S. (2008) *Politychni ta sotsialni naslidky dlia Ukrainy spetsoperatsii SRSR v Afhanistani 1979-1989 rokiv i rol USVA v yikh podolanni* [Political and Social Implications for Ukraine of USSR Special Operations in Afghanistan 1979-1989 and the Role of USM in Overcoming It.] Monohrafiia. Kyiv: «Medinform», 2008. 156 p. [in Ukraine].
4. Ostrovyk D. (2018) *Problemy adaptatsii voyniv-«afhantsiv» v umovakh transformatsiinykh protsesiv u radianskomu sotsiumi 1980-kh rr.* [Problems of adaptation of Afghan soldiers in the context of transformation processes in the Soviet society of the 1980s.]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history*, (44), 88-98. [in Ukraine].
5. Avdonina, N. (2015). *Ispolnivshie internatsional'nyy dolg. Obraz «afgantsa» v sovetskikh sredstvakh massovoy informatsii* [Have Followed the internstional duty. The image of «Afghan» in the Soviet media]. *Svobodnaya mysl'* [Free thought]. 5. 189-206. [in Russian].
6. Lyakhovskiy, O. (1995). *Tragediya i doblest' Afgana* [The tragedy and valor of Afghanistan]. Moskva: GPI «Iskona». 650. [in Russian].
7. (1980, January 6). *K sobyitiyam v Afganistane* [Events in Afghanistan]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 3. [in Russian].

8. (1980, January 8). *Zayavlenie TASS* [TASS statement]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 3 [in Russian].
9. (1980, January 13). *Otveti L.I. Brezhneva na voprosyi korrespondenta gazetyi «Pravda»* [Answers L.I. Brezhnev to the questions of the correspondent of the newspaper «Pravda»]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 1-2. [in Russian].
10. (1980, January 12). *Press-konferentsiya Babraka Karmalya* [Press conference of Babrak Karmal]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 3. [in Russian].
11. (1980, June 24). *Spasibo Vam, Sovetskie voyni!* [Thank you, Soviet soldiers!]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 3. [in Russian].
12. (1980, June 29). *Na zaschitu revolyutsii* [To protect the revolution]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 3. [in Russian].
13. (1984, May 9). *Zvezda nad domom* [Star over the house]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 3. [in Russian].
14. (1984, June 6). *Sotni spasennyih jizney...* [Hundreds of saved lives ...]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
15. (1985, December 25). *Eho afganskih gor* [Echo of the Afghan mountains]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 3. [in Russian].
16. (1986, August 8). *Tyi s nami, Serega* [You are with us, Serge]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
17. (1986, September 9). *Druga prikroet drug* [A friend will cover each other]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
18. (1986, December 16). *Etot dolg svyashchennyi* [This duty is sacred]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
19. (1986, September 23). *Tam, gde trudnee* [Where it is more difficult]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
20. (1987, January 7). *Vyibor* [Choice]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
21. (1987, November 15). *Podvig Borisa* [The exploit of Boris]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 1. [in Russian].
22. (1987, November 27). *Ego ulitsa* [His street]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 1. [in Russian].
23. (1987, October 14). *Imenem voina-internatsionalista* [In the name of a warrior-internationalist]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 1. [in Russian].
24. (1987, November 4). *Pamyatnik voynu-internatsionalistu* [Monument to the soldier-internationalist]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 1. [in Russian].
25. (1987, August 21). *Voinam-internatsionalistam, semyam pogibshih – komsomolskuyu zabotu* [Warriors-internationalists, families of the dead - Komsomol care]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 1. [in Russian].
26. (1987, April 19). *Paren iz nashego goroda* [A guy from our city]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
27. (1987, April 12). *Soldaty* [Soldiers]. *Komsomolskoe znamyia* [Komsomolsk banner]. 1. [in Russian].

28. (1987, January 28). *Soldat ne uhodit v zapas* [The soldier does not go into stock]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
29. (1987, August 4). *Energiya dushi* [Energy of the soul]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
30. (1987, July 5). *Boy prodoljaetsya* [The battle continues]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
31. (1987, July 31). *Drevo jizni* [The Tree of Life]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
32. (1987, August 14). *Tak derjat, starshina* [Keep it up, foreman]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
33. (1988, January 16). *Sovet, v kotoryiy veryat* [The Council, in which they believe]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
34. (1988, February 3). *Net drujbyi krepche boevoy* [No friendship is stronger than fighting]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
35. (1988, January 23). *Priz voina internatsionalista* [Prize of an internationalist warrior]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 3. [in Russian].
36. (1988, March 19). *Imeni geroya-internatsionalista* [The name of the hero-internationalist]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 1. [in Russian].
37. (1988, June 15). *Imeni geroya* [The name of the hero]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 2. [in Russian].
38. (1988, April 1). «*Zdrastvuyte, Matusya...*» [Hello, Matusya ...]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 1-2. [in Russian].
39. (1989, February 10). *Vozvraschenie* [Return]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 1. [in Russian].
40. (1989, February 14). *Myi uhodim s Vostoka* [We leave the East]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 1-2. [in Russian].
41. (1989, February 15). *S vozvrascheniem* [With the return]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 1. [in Russian].
42. (1989, February 15). *Adresat vyibyl* [Destination dropped out]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 3. [in Russian].
43. (1989, February 15). *Prislushaytes k serdtsu* [Listen to the heart]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4-5. [in Russian].
44. (1989, May 21). *Poka ne ostyila pamyat* [Until the memory cools]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 5. [in Russian].
45. (1989, June 27). *Im esche predstoit* [They have yet to]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
46. (1989, March 31). *Pesni Timura* [Songs of Timur]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 5. [in Russian].
47. (1989, March 31). *Slujil soldat v Afganistane* [He served as a soldier in Afghanistan]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
48. (1989, June 18). *Pishem knigu pamyati* [We write a book of memory]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 1. [in Russian].
49. (1989, June 18). *Vspomnim vseh poimennenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].

50. (1989, July 2). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
51. (1989, July 16). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
52. (1989, July 23). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
53. (1989, August 6). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
54. (1989, August 13). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
55. (1989, August 22). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
56. (1989, September 3). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
57. (1989, September 10). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
58. (1989, September 17). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 5. [in Russian].
59. (1989, September 24). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
60. (1989, October 15). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 5. [in Russian].
61. (1989, October 22). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
62. (1989, October 29). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 5. [in Russian].
63. (1989, November 12). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
64. (1989, November 19). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 5. [in Russian].
65. (1989, November 26). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
66. (1989, December 3). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
67. (1989, December 10). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
68. (1989, December 17). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
69. (1989, July 2). *Po dolgu serdtsa* [According to the debt of the heart]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
70. (1988, July 16). *Ih sudba – nasha pamyat* [Their fate is our memory]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
71. (1989, September 17). *Sovershenno sekretno?* [Top secret?]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 5. [in Russian].
72. (1989, October 29). *Myi trebuem pravdyi* [We demand the truth]. *Komsomolskoe znanya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].

73. (1990, November 19). *Oni mogli byi jit* [They could live]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 5. [in Russian].
74. (1990, December 10). *Ne vinovatyi* [Not guilty]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
75. (1989, August 6). *Bez prava na ravnodushie* [Without the right to indifference]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
76. (1989, October 15). *Vremya otdavai dolgi* [Time to repay debts]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 5. [in Russian].
77. (1989, November 12). *Ten «chernykh tyulpanov»* [The shadow of «black tulips»]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
78. (1990, January 14). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 5. [in Russian].
79. (1990, February 11). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
80. (1990, March 25). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
81. (1990, April 8). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
82. (1990, April 29). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
83. (1990, May 6). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
84. (1990, May 13). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
85. (1990, May 27). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 5. [in Russian].
86. (1990, June 17). *Vspomnim vseh poimenno* [Recall everyone by name]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 5. [in Russian].
87. (1990, July 13). *Tsena afganskoy voyni* [The price of the Afghan war]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 6. [in Russian].
88. (1990, February 11). *Poymite ih, lyudi* [Understand them, people]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 4. [in Russian].
89. (1991, February 15). *Minuta molchaniya* [A moment of silence]. *Komsomolskoe znamya* [Komsomolsk banner]. 1. [in Russian].

Рецензент:

Уткін О. І., д.і.н., професор
Радозуз С.А., к.і.н.

Надійшла до редакції 18.11.2019 р.